

SEYYAHIN KİTABI

Evliyâ Çelebi Üzerine Makaleler

Nuran Tezcan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Eski Türk Edebiyatı lisans ve yüksek lisans öğrenimi gördü. Türk Dil Kurumu'nda uzman (1972-79), Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde okutman (1979-84) olarak çalıştı. Doktora öğrenimini Bamberg, Otto-Friedrich Üniversitesi'nde (Almanya) yaptı, 1984-2000 yılları arasında Bamberg, Erlangen-Nürnberg, Würzburg, Frankfurt üniversitelerinde dersler verdi. Bir süre Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde çalıştı (Gazimağosa, 2000-2003). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doçent unvanını alınca (2002) Prof. Talât S. Halman tarafından Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümüne davet edildi. On üç yıl (2003-2016) ders verdiği, öğrenci yetiştirdiği bu üniversitedeki görevi Talât S. Halman'ın vefatından sonra son buldu. 2019 yılında Kapadokya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne profesör olarak atanmıştır.

XVI. yüzyıl Osmanlı edebiyatının çok yönlü ve üretken yazarı Lâmiî Çelebi'nin *Güy u Çevgân* mesnevisi üzerine yaptığı yüksek lisans çalışması, eserini yazma nüshası Almanya'da (Berlin) bulunduğu için *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland* (Almanya'daki Doğu Elyazmaları Kataloğu) dizisinin ek ciltleri arasında yayımlandı. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde Manisa'yı konu alan doktora çalışması, Brill yayınevinin (Hollanda) *Evliya Çelebi's Book of Travels* dizisinde yayımlandı.

Çalışma alanlarının başında *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* gelir. Diğer çalışma alanları ise Osmanlı aşk mesnevilerinin kurgusal yapısı, bu eserlerde kadının yeri ve kadına bakış, Osmanlı edebiyatında şair ve patron ilişkileridir.

Başlıca yayınları: *Lâmi'î's Güy u Çevgân*, *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland*, Supplementband 35, Stuttgart 1994. *Manisa nach Evliya Çelebi aus dem neunten Band des Seyahat-name Übersetzung und Kommentar*, *Evliya Çelebi's Book of Travels, Land and People of Ottoman Empire in the Seventeenth Century, A Corpus of Partial Editions*, Leiden 1999. *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası: "Dürr-i bî-misil in Ahbâr-ı Nil"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011 (Robert Dankoff'la birlikte yayımlanmıştır). *Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011 (Semih Tezcan'la birlikte yayımlanmıştır). *Evliyâ Çelebi – Studies and Essays Commemorating the 400th Anniversary of his Birth*, Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism Publications, Ankara 2013 (Semih Tezcan ve Robert Dankoff'la birlikte yayımlanmıştır). *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016 (Cevdet Kudret Edebiyat Ödülü).

Nuran Tezcan'ın
YKY'deki kitapları:

Çağının Sıradışı Yazarı: Evliyâ Çelebi (haz. 2009)
Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası (Robert Dankoff'la, 2011)
Divan Edebiyatına Yeniden Bakış (2016)
Seyyahın Kitabı: Evliyâ Çelebi Üzerine Makaleler (2019)

NURAN TEZCAN

Seyyahın Kitabı
Evliyâ Çelebi Üzerine Makaleler

İnceleme

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5391
Edebiyat - 1539

Seyyahın Kitabı: Evliyâ Çelebi Üzerine Makaleler / Nuran Tezcan

Kitap editörü: **Murat Yalçın**
Düzeltili: **Korkut Tankuter**

Kapak tasarımı: **Nahide Dikel**
Sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Merve Çakıroğlu**

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

1. baskı: İstanbul, Haziran 2019
ISBN 978-975-08-4513-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2018
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Yazarın Önsözü • 9

Kaynaklara Göre Evliyâ Çelebi'nin Doğum ve Ölüm Tarihi • 17

Evliyâ Çelebi'nin Belgesel İzi: “Papinta Kâğız” • 24

Evliyâ Çelebi'den Kalan Belgesel İzlere Genel Bakış • 33

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Hammer-Purgstall Tarafından
Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında • 59

Türkçe Bir Seyahatnâmenin İlginç Bulunuşu • 76

1814'ten 2017'ye *Seyahatnâme* Araştırmalarının Tarihçesi • 84

17. Yüzyıl Osmanlı-Türk Edebiyatı ve *Seyahatnâme* • 128

Bir Üslup Ustası Olarak Evliyâ Çelebi • 136

Osmanlı-Türk Edebiyatında Şairle Yazarın Ayrıldığı Kavşak • 149

Seyyâh-ı âlem Evliyâ Çelebi'nin Yazarlığı: Gürcü Nebi İsyanı ve
Çomarbölükbaşı ile Yaşadıklarının Kurmaca Düzleme Taşınması • 164

Seyahatnâme'deki Aşk Öyküsü: Bir Kaya Sultan Vardı! • 181

Seyahatnâme'de Hediye Olgusu ve Kritik Bir Hediyeleşme • 196

Tarihin Işığında Evliyâ Çelebi'nin Ankarası • 207

Seyahatnâme'de Doğrular ve Yanlışlar Bağlamında İstanköy'deki
Hipokrat Çınarı ve Evliyâ Çelebi • 255

Kurmacanın Gücü: Alıntı mı, Yanılgı mı, Kurmaca mı? • 268

Seyahatnâme'de Gerçekle Kurmacanın İnce Çizgisi: Evliyâ'nın
Nil'in Kaynağını Görme Tutkusu • 281

Kıylden Kâle Getirmek: Evliyâ Çelebi'nin Kurmacalaştırmada Bir Yöntem
Olarak Sözlü Kaynak Kullanması • 293

Kadına Bakış Bağlamında *Seyahatnâme*'deki Kişi Betimlemeleri ve
Divan Şiiri Klişeleri • 298

Seyahatnâme'deki Siyasetnâme: Evliyâ Çelebi'nin “Altın Post”
(Golden Vlies) Figürü Üzerine Ekfrastik Yorumu • 316

Behçet Necatigil'in Evliyâ Çelebi'den Uyarladığı Radyo Oyunları ve
Osmanlı'da Siyaset • 324

Evliyâ Çelebi'nin *Freng-pesend* Resim Tutkusu • 339

Balkan Yolculuğunda Öteki'ne Bakış • 354

Balkanlar'dan Orta Avrupa'ya Yolculuk: Öteki'yle Empati • 366

Evliyâ Çelebi'nin Gün Işığına Çıkan Eseri: Nil Haritası • 385

Nil Haritası ile *Seyahatnâme* Arasındaki Paralellikler • 396

17. Yüzyılda “*Beyâz âdem*” Evliyâ Çelebi'nin Afrika Gözlemleri • 419

EKLER

Evliyâ Çelebi'nin Ünlü Rüyası ve Ahi Çelebi Camii • 445

Evliyâ Çelebi Manisa'daki Şehzâde Sarayının Son Gözlemlerinden • 449

Evliyâ Çelebi İlk Kez Gördüğü Muzu Tarif Ediyor! • 453

Kaynakça • 455

Kişi ve yer adları dizini • 467

Seyahatnâme 'ye emek verenlere

Yazarın Önsözü

İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Kütüphanesi no. 4141’de kayıtlı 1158/1746 istinsah tarihli *Seyahatnâme* yazmasının içindeki müstensih notu *Seyahatnâme*’nin serüveni hakkındaki ilk kaynaktır. Eksik bir kopya olan bu nüshadaki tek yapraklık nottan Mısır’da yazılmış *Seyahatnâme*’nin 1155/1742 yılında İstanbul’a Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa’ya hediye olarak geldiğini öğreniyoruz. Bu notu yazan müstensih’in “târih misilli”, “tuhef târih” [tarihe benzeyen; tuhaf bir tarih kitabı] diye nitelendiği *Târih-i Seyyâh Evliyâ Efendi*’nin her cildi iki kitaptan oluşan beş cilt olarak İstanbul’a geldiğini ve İstanbul’da Galata Sarayı’ndaki kâtipler bürosunda kopyalarının çıkarıldığını anlıyoruz. Bu müstensih notu belgeyi ilk kez 1960’lı yıllarda İstanbul’da *Seyahatnâme* yazmalarının izini sürerek araştırma yapan Amerikalı Yunanca ve Osmanlı kültürü uzmanı Pierre MacKay görmüş ve 1975’te yayımlamıştır.

1975’e kadar *Seyahatnâme* yazmalarının serüveni neydi? Bugün Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık tarafından yayımlanmış olan “güvenilir tam metin” yayını yapılmaya kadar *Seyahatnâme* hangi esrarengiz yollardan geçti?

1671 yılında son kez İstanbul’dan yola çıkarak kutsal topraklara giden Evliyâ, son yolculuğu Nil gezisinden döndükten (1673) sonra Mısır valisine intisap ederek Kahire’ye yerleşir. Evliyâ’nın bu tarihten sonra yaklaşık 40 yıllık seyahatleri boyunca aldığı notları kitap haline getirdiğini, *Seyahatnâme*’nin X. cildinin sonundaki 1094 tarihinden de 1683/84’te bitirdiğini anlıyoruz. Yazıldığı yıllarda İstanbul’da bilinmeyen, okunamayan bu eserin, yukarıda adı geçen nottaki bilgiden yazılışından yaklaşık 60 yıl sonra İstanbul’a geldiğini ve hemen kopyalarının yapıldığını anlıyoruz. Tüm dikkat ve ilgi çekici içeriğine rağmen *Seyahatnâme* İstanbul’da 19. yüzyılın ortalarına kadar dar bir okuyucu çevresinin bilgisinde ve ilgisinde kalır.

Osmanlı eserlerini, kaynak kitaplarını çok iyi bilen Viyanalı oryantalist Hammer-Purgstall 1804’te İstanbul sahaflarında hiçbir kaynakta adını görmediği, *Târih-i Seyyâh Evliyâ Efendi* başlığı taşıyan bir eserin IV. cil-

dine tesadüfen rastlar. Bu ilginç içerikli ve anlatımlı eserin peşine düşer, Viyana'dan İstanbul'a sipariş ederek on yıl süren çabaları sonunda ilk üç cildini temin eder. 1814'te eseri bir keşif olarak tanıtır.

Hammer'in bu çarpıcı tanıtmasıyla 17. yüzyılda *Seyahatnâme*, *Binbir Gece Masalları*'yla Doğu'nun gizemli dünyasının peşine düşen Avrupa oryantalistiğinin gündemine "Doğu'yu yeniden keşfetmeye kapı açan" bir eser olarak girer. Özellikle bir Doğulu'nun gözünden Osmanlı toplumunu, Balkanlar'ı ve Avrupa'yı anlatması, kapsamlı belgesel nitelikte coğrafya bilgileri, diller üzerine verdiği kelime listeleri, bu yeni kaynağın araştırma odakları olur. Ancak Avrupalı Doğubilimciler bu eserin dil, üslup ve yapısının esrarını çözemezler. *Târih-i Seyyâh* bir tarih belgeseli mi, bir coğrafya kitabı mı, yoksa bir edebiyat eseri mi? Kimilerine göre zengin bir kaynak, kimilerine göre "uydurma"! Ama bilinen bir şey var: Kendi döneminin hiçbir eserine benzemeyen bir yapısı olduğu; başka hiçbir kaynaktan bulunmayan bilgilerin, yaşantıların, verilerin olduğu; Osmanlılar için, Avrupalılar için, Afrikalılar için önemli olduğu...

Bilim insanlarının esere dikkatli yaklaşımları önyargılarla sürerken, dil ve anlatım estetiği ile Osmanlı'nın klasik kalıplarına uymayan bu eser, İstanbul'da halk için yazılmış hikâyeler olarak algılanır. Ancak 19. yüzyılın sonunda İstanbul'da Türk-Osmanlı kültürünün önemli eserlerini basma motivasyonu yükselişe geçtiğinde, içeriğindeki zengin bilgileri nedeniyle *Seyahatnâme* öne çıkar. İkdam Matbaası *Mevzuâtı'l-ulûm* adlı Osmanlı ansiklopedisinden sonra 1895'te *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'ni basmaya karar verir. Basım girişimleri başladığında *Seyahatnâme*'nin İstanbul'da sadece Üsküdar Kütüphanesi'nin "rutubetli duvarları arasında"ki Pertev Paşa takımı bilinmektedir.

1896-97'de bu takımdan yapılan kopyalama ile *Seyahatnâme* İstanbul'da basılmaya başlanır. Ahmed Cevdet ve onu bu eseri basmaya yönlendiren (Kilisli) Necip Asım "millî bir hazine" ve "mümtaz bir yazar"la karşı karşıya olduklarını biliyorlardı. Ancak genel kanıda esere hurafe nitelmesi yaygındı ve bu "açık dilli" eserden hoşlanmayan çevreler vardı. Çünkü burada klasik edebiyatın yalancı övgüleri yoktu, tam tersine yöneticilerin zulmü, savaşların acımasızlığı, ikiyüzlülükler, çıkarıcılıklar anlatılıyordu. Metin sansür memurları tarafından sansürleniyor, bazı cümleler değiştirilip sadeleştiriliyordu. Yayıncı Ahmed Cevdet, çaresiz, sansürle çıkarılan ilginç bölümleri "bir gün yeniden basılması umuduyla dolaba kaldırılıyordu". Bu arada *Seyahatnâme*'nin

İstanbul kütüphanelerinde başka yazmalarının olduğunun da ilk kez farkına varıldı. O günün koşullarında ulaşılamayan Topkapı Sarayı Revan Odası'nda kayıtlı bir takım ile Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi'nde bir takım daha olduğu anlaşıldı. Her iki takım 1155/1742'de Galata Sarayı'ndaki müstensihler tarafından kopya edilmişti.

İkdam yayını VI. ciltten sonra sansür tarafından durdurulur. Fakat bu sırada VII. cildin yayını için ön hazırlıklar yapılmıştır. VII. cilt başta Viyana olmak üzere Macaristan ve Balkanlar'ın önemli bir bölümünü içeriyordu. 19. yüzyılın sonunda Osmanlı aydını yalnız Türkçe kelimelerin değil, bu coğrafyadaki gayri müslim yer ve kişi adlarını okumak için de Arap harflerinin yetersizliğini görmüştü. Bunun için Macar Doğubilimci Vámbéry ve Imre Karácson'dan yardım istemişlerdi. Onlar hem okumuş, hem de kendi ülkelerini ilgilendiren bu bölümün yayımlanmasını Macar Akademisi'nden sağladıkları maddi yardım ile desteklemişlerdi. Sansür karşısında İstanbul'da VII. cildin yayını gerçekleşemese de bu ilişki, Karácson tarafından VII. cildin geniş bir bölümünün Macarcaya çevrilmesini sağlar (1900/1901). Bu çeviri Avrupa'da *Seyahatnâme*'ye duyulan ilgiyi artırmış, Batılı oryantalistlerin bu cildi incelemelerine olanak vermiştir.

Avrupa'da Osmanlı dil, tarih ve edebiyat araştırmalarının yoğun bir hızla sürdüğü bu dönemde *Seyahatnâme*'nin sansürlü olarak yayımlanması Avrupalı Doğubilimciler tarafından büyük bir tepki ile karşılanır. Çünkü bu tutum öncelikle eserin yazarına karşı haksızlıktır, ayrıca *Seyahatnâme* başka kaynaklarda bulunamayacak bilgilerin olduğu bir hazinedir. Üstelik alışılmamış dil ve anlatımı olan bu eserin anlattıklarının hangi ölçülerle algılanıp yorumlanacağı, bilgilere güvenilip güvenilemeyeceği bir problem olarak dururken, üstelik daha "asıl nüsha"sı saptanamadan sansürlü ve değiştirilmiş biçimde yayımlamak eseri tamamen anlaşılma hale getirmek, eserin karakterini bozmak demektir. Oysa sansürle atılan bölümler kendi zamanındaki tarihi birinci elden anlatan son derece kıymetli bölümlerdi.

Alman Doğubilimci tarihçi Franz Taeschner, 1929'da bu kaygılarla bilim âlemini bu çok önemli kaynak eserin bilimsel yayınına yapmakla yükümlü tutuyordu. Bilimsel yayın için o sırada İstanbul kütüphanelerinde saptanmış dört tam yazmadan hangisinin esas alınacağı konusunda ön araştırma yapmak gerektiğini bildiriyordu. Bu amaçla kendisi ilk kez *Seyahatnâme*'nin İstanbul ve Avrupa kütüphanelerindeki yazmalarının

dökümünü yapar. Her biri büyük boy, yaklaşık 500 yapraktan oluşan bu on ciltlik yazmaları inceleyerek hangisinin asıl, hangisinin kopya olabileceğini araştırır. Bağdat Köşkü'ndeki Saray Takımı'nın I. cildinde eserin kütüphane sahibinin İbrahim Bilbeysi olduğunu, VII. cildin başında da aynı adın İbrahim Çelebi bin Üzbeğ Beg olarak geçtiğini tespit eder. Ayrıca eserin İbrahim Bilbeysi'ye 1719'da intikal ettiğini ortaya koyar; aynı yerde bulunan başka bir kayıttan 1746'da Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi'nden saray kütüphanesine intikal ettiğini saptar. Orijinale yakın bir yazma olduğunu anlar, fakat metinde yazım hataları, boşluklar ve sonradan eklenmiş notlar olmasından dolayı orijinal nüsha olup olmadığından emin olamaz. En eski yazma olarak önemini farkındadır ama pekâlâ Evliyâ'nın eserinin bitmemiş müsveddesi de olabilir. Beşir Ağa Kütüphanesi'ndeki takımın istinsah tarihinin 1155/1742 olmasına dayanarak bunun ilk (en eski) kopya olduğunu kabul eden Taeschner, Bağdat Köşkü'ndeki Saray Takımı dışındaki diğer üç takımın birbirine yakın stilde ve profesyonel bir biçimde yazılmış olmasından aynı büroda çoğaltıldıklarını tahmin eder. Bu son üçünün saraydaki yazmadan daha temiz olması onda “*Seyahatnâme*'nin acaba başka daha iyi bir nüshası var mı” şüphesi uyandırır. Söz gelimi her nüshada aynı yerlerde boşluklar bırakılmasını, “acaba müstensihlerin okuyamadığı bölümler midir” diye sorgular. Bunun Evliyâ'nın stili olabileceğini tahmin etmekle birlikte emin olmak gerektiğini belirtir. Boş bırakılmış başlıklar, eksik sayılar, uzun uzun anlatılan bir konunun birden kesilip yeni bir başlıkla başka konuya geçilmesi, özensizlik izlenimi veren iç içe geçmiş uzun soluklu cümleler, kısacası bu tuhaf üslup karşısında dikkatli olan Taeschner, “o zamanın hiçbir Osmanlı yazarında görülmeyen bir stil” diyerek eserin özgünlüğünü kavramaya çalışır: Bir günlük tutma stili miydi bu yoksa Evliyâ Çelebi eserini tamamlayamadan mı ölmüştü? Türlü ihtimalleri tartışan Taeschner, bu muazzam seyahat anılarının yayımlanması için Saray Takımı'nın esas alınmasına karar verir. Taeschner, Evliyâ'nın tanık olduğu ya da tanıkmiş gibi anlatım ustalığıyla yarattığı üslubunun farkında olarak, “bu eser insanın başka bir yerde bulamayacağı çok çeşitli ve değişik alanlar için bilgiler içeren tek ve çok kıymetli bir hazinedir. Evliyâ bunları ikinci elden de anlatsa bu bizim için çok kıymetlidir... Kültür tarihinin her alanı için kaynak olan büyük bir anılar kitabıdır” der.

İşte 20. yüzyılın başında Taeschner'in ortaya koyduğu bu bilgiler ve sorular, bundan sonraki *Seyahatnâme* araştırmalarına yön veririr. *Seyahatnâme*

hatnâme'nin önemini kabul edenler eserin asıl yazmasını saptamak için öncelikle iki soruya cevap ararlar: 1) Saray Takımı *arketip* miydi, yazarın kendi kaleminden mi çıkmıştı? 2) Evliyâ, gerçekten söz ettiği yerlerden geçmiş miydi? Verdiği bilgilerin güvenilirliği için *Seyahatnâme* dışında geçerli bir kanıt bulmak gerekliydi.

Seyahatnâme'nin esrarı bu sorularla 20. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar sürer. O sıralarda Evliyâ'nın yazdığı dört duvar yazısı tek tek gün ışığına çıkar. Bu yazılar ikinci şüphenin giderilmesinde ipucu olur. Viyana oryantalistiğinin ünlü uzmanı R. Kreutel (1972) Adana'daki Hasan Ağa, Bulgaristan Köstendil'deki Ahmed Beg, Bosna Foça'daki Atik Ali Paşa camilerindeki Evliyâ Çelebi'ye ait duvar yazılarını karşılaştırarak Bağdat Köşkü'ndeki Taeschner'in eskiliğini vurguladığı Saray Takımı'nın "Evliyâ tarafından yazılmış" asıl eser olduğunu ortaya koyar. Kreutel, bu nüshayı "paha biçilmez değerdeki otograf" olarak niteler ve bu heyecanla 1972'de "artık saptanmış olan otantik, hakiki *Seyahatnâme* metninin bilimsel edisyonunun" acilen yapılması gerektiğini dile getirir.

Ancak bilim âleminin bir şüphesi daha vardı. Bu Saray Takımı'nda ana metnin yanında yer alan notlar kime aitti? Bu nüsha, üstündeki notlarla birlikte mi Evliyâ'nın kaleminden çıkmıştı, yoksa kâtibinin kaleminden mi? Pierre MacKay, 1960'lı yıllarda İstanbul kütüphanelerindeki *Seyahatnâme* yazmalarının kopyalanma sürecinin izini sürerken yukarıda adı geçen 1158/1746 tarihli müstensih notuna ulaşır. Taeschner'in bildirdiği temellük kayıtlarıyla bu notun bilgilerini birleştirir: İbrahim Bilbeysî, Evliyâ'nın hac yolculuğu sırasında Emîrû'l-hac olan Emîr Özbek Beg'in oğlu olmalıdır. Çünkü Evliyâ IX. ciltte bu kişi ile olan dostluğundan söz eder. Darü's-saade ağası Hacı Beşir Ağa 1715'te Mısır'a gönderilmiştir. Kitap meraklısı olduğu bilinen Hacı Beşir Ağa bu eseri bir şekilde görmüş ve ilgi göstermiş, 1742'de kendisine hediye olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Pierre MacKay bu saptamasından sonra, *Seyahatnâme*'nin ana metni ile eklemelerindeki yazı karakterlerini yakın merceğe alır: Biri kâtibin, diğeri Evliyâ'nın olan birbirinden ayrılabilir iki yazı karakteri olduğunu ve Evliyâ'nın notlarını kendi gözetiminde bir kâtibeye yazdırdığını ortaya koyar. Dolayısıyla Saray Takımı'nın Evliyâ'nın kaleminden çıkan "hatt-ı dest" olmayıp, kâtibinin kaleminden çıktığını gösterir. Bu tartışmaya daha dikkatli bir gözlemlerle katılan Robert Dankoff ise, son yıllardaki incelemeleriyle eserin bir kâtip tarafından noktasız bir iskelet olarak yazıldığını, Evliyâ'nın bunları okuyarak noktalamalarını

yaptığını ve çıkma notlar eklediğini, dolayısıyla yine de “hatt-ı dest” olduğunu ortaya koyar. 20. yüzyıl boyunca bu tartışmalar söz konusu Bağdat Köşkü Saraya Takımı’nın, *arketip* olarak önemini ve değerini pekiştirmiştir. *Seyahatnâme*’nin İstanbul’a gelişinden 250 yıl, yazılışında 300 yıl sonra bilim âlemi artık emindi: Bağdat Köşkü’nde kayıtlı Saray Takımı Kahire’den gelen en eski ve asıl eserdi; ancak son iki cildi IX. ve X. ciltleri yok olmuştu, elde kopyaları vardı. Hacı Beşir Ağa kendisine gelen bu hediyein muhtemelen yolda tahrip olması dolayısıyla acele kopyalarını çıkartmıştı.

20. yüzyıl boyunca eserin çeşitli amaçlarla metin yayını yapılmış olmakla birlikte güvenilir tam metin yayını gerçekleştirilememiştir. Ancak 1990’lı yılların sonunda Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık bu boşluğun giderilmesi amacıyla *Seyahatnâme*’yi yayımlamaya girişti. Ancak metnin “doğru okunma” sorunu vardı. Arkaik Türkçeden en edebi Arapça ve Farsçaya, günlük konuşmadan en sanatlı betimlemelere, yalın konuşma cümlelerinden en girift cümlelere, kural dışı sözcüklerden, kalıp dışı anlatımlara değin çok farklı bir metin olan *Seyahatnâme*, uzmanların okuduğu divanlara, tarihlere, fermanlara hiç benzemiyordu. Daha doğrusu *Seyahatnâme*, Osmanlı’nın hiçbir eserinin metin kalıbına girmiyordu. Bir yandan anlatım Türkçeleştikçe Arap harflerinin yetmezliği, öte yandan edebiyat dilinde rastlanmayan sözcükler “okuma yanlışları”nı kaçınılmaz kılıyordu. *Seyahatnâme*’nin kendi yöntemi, kendi stili, kendi kalıpları, kendi türettiği kelimeleri vardı. Taeshner’in belirttiği gibi “o dönemin yazarlarının hiçbirine benzemeyen” bir üslubu vardı. Okumak için önce onun dil ve üslubunu çözmek gerekiyordu.

Ayrıca başka eserlerde görülmeyen, klasik yazıma aykırı yazımların, sözcüklerin, Enderun’da yetişmiş Evliyâ’da görülmesi çok şaşırtıcıydı. Cahillikten mi, savrukluktan mı, halk için yazmaktan mı kaynaklanıyordu? Bu sorular ve sorunlar çözüldükçe bunların yanlış değil, tam tersine yaşayan dilin, yani konuşulan dilde yaşayan Türkçenin yansımından, üç dilden oluşan Osmanlıca’yı bir yazarlık bilinciyle tek dil olarak görmesinden kaynaklandığını, bunların 17. yüzyıl Türkçesinin ve Osmanlıcasının sesbilim kaynağını yansıtan özellikler olduğunu gördük. Eserin kurgusunun uydurmadan değil, yaşanan hayatı yansıtmadaki kurmaca gücünden kaynaklandığını gördük. Belgelerin tarihsel gerçekçiliğinin insan gerçeğiyle nasıl birleştirildiğini gördük. Kendi döneminin hiçbir yazarında görülmeyen, daha Batı edebiyatı tanınmadan önce modern kurmaca

yöntemlerini yaratarak Osmanlı'nın "üslupçu nesir" kalıplarında kaybolan insanın ve toplumsal gerçeklerin bu metinde solduğunu gördük. Osmanlı'nın değer yargılarını, önyargılarını, zaafalarını, üstünlüklerini, yaşayan tarihini ve geçmiş tarih algısını gördük. Osmanlı'nın Avrupa'ya bakışını, Avrupa'ya olan ilgisini, merakını gördük. Daha o çağda Amerika yerlilerinin ezildiğinden haberdar olduğunu gördük. Batlamyus'un, Mercator'un dünya haritasından haberdar olduğunu gördük. Dünya kültürüne mal olan sanat eserlerinin "bir Doğulunun gözünden" tasvirlerini bulduk. Nil'in kaynağının henüz keşfedilmediği bir yüzyılda orayı görmek için zorlu yollara düşen, gördüklerini bir haritayla ortaya koyup dünya coğrafya literatürüne katkıda bulunmak isteyen bir Osmanlı'nın olduğunu gördük. Afrika yerlilerinin, bugün hiçbir kaynakta bulunmayan, 17. yüzyılda *beyaz âdem*in gözlemleriyle anlatıldığını gördük.

Evet, yazılışından 350 yıl sonra hâlâ çok heyecan veren bir eser *Seyahatnâme*.

Seyahatnâme'yi verdiği bilgilerin ötesinde, bir edebiyat eseri olarak özgün anlatım gücünü, çağının zihniyetinin izdüşümünü ve Evliyâ Çelebi'nin sıradışı kişiliğini irdeleyen yazılarımdan oluşan bu yayını gerçekleştiren Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık'a teşekkür ederim.

Seyahatnâme için Brill Yayınevinde (Leiden-Hollanda) özel bir dizi kuran ve *Seyahatnâme* çalışmalarına yepyeni bir açılım getiren doktora hocam Profesör Klaus Kreiser'e, Evliyâ Çelebi'nin Bitlis'ini görmek için Türkiye'ye geldiği 1984 yılında tanıştığım ve o günden bu yana *Seyahatnâme*'nin metinsel problemlerini en ince ayrıntılarla çözen, söz varlığından üslup özelliklerine değin Evliyâ Çelebi'ye ve eserine yönelik önyargıları yıkan, bilimsel görüş alışverişleriyle, ortak çalışmalarla beni *Seyahatnâme* çalışmalarımda her zaman motive etmiş olan değerli dost, özverili biliminsanı, *Seyahatnâme*'nin bilim önderi ve emekçisi Profesör Robert Dankoff'a çok teşekkür ederim.

Yaşamını Türk filolojisine adayan büyük Türkolog, eşim Profesör Semih Tezcan'a, çocukluklarından itibaren Evliyâ Çelebi'yi adeta ailenin bireyi olarak tanıyan kızlarımız Lea-Türkmen, Başak ve Mina'ya, beni hiç yalnız bırakmayan Bilkentli öğrencilerime sonsuz teşekkürlerimle.

Ankara, Mart 2019

Nuran Tezcan